

УДК 37.035.91

Ж.В. Петрочко, м. Київ

РІЗНОРІВНЕВА УЧАСТЬ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА Й ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ ЯК ПРОЯВ СУБ'ЄКТНОСТІ ДИТИНИ

У статті розкривається сутність участі дітей в житті суспільства й ухваленні рішень, особливості прояву суб'єктності дитини, зміст участі дітей на різних рівнях та умови, що забезпечують ефективність такої діяльності.

Ключові слова: *участь, суб'єктність дитини, рівні участі.*

Активність життєвої позиції підростаючої особистості значною мірою залежить від реалізованих нею можливостей участі в справах суспільства, громади, колективу, малої групи, від змісту та спрямованості такої соціально значущої діяльності.

Беручи за основу положення Конвенції ООН про права дитини, поняття "участь" доцільно визначати як добровільні, спільні з ровесниками та дорослими дії осіб до 18 років відповідно до їх соціальної зрілості, результатом яких стають: опанування демократичними нормами, правилами, процедурами, культурою діалогу; вияв різних умінь суб'єкт-суб'єктної взаємодії, громадянської відповідальності тощо.

Стратегічна мета участі – створити дітям можливість висловлювати свою думку і брати участь в ухваленні рішень щодо питань, які їх стосуються, на різних рівнях. По суті, йдеться про вироблення у дітей потреб освоєння нових способів мислення й діяльності, життєвих орієнтирів, які підготують їх до активного функціонування в оновленому суспільстві. Відтак, без реалізації права участі неможливо виховати активних громадян, здатних у майбутньому брати на себе відповідальність за своє життя та благополуччя суспільства. Ефективна участь розвиває різні уміння: сприймати нову інформацію, аналізувати життєву позицію інших та їхні права; висловлювати власну думку; критично мислити; спільно приймати соціально вмотивовані рішення, покращувати соціальне середовище; організаторські-управлінські вміння тощо.

Мета статті – розкрити зміст участі дітей на різних рівнях, особливості прояву суб'єктності дитини та умови, що забезпечують ефективність такої діяльності.

У процесі й результаті реалізації права участі в ухваленні рішень дитина проявляє власну *суб'єктність*, оскільки їй доводиться поєднувати свободу та відповідальність, що взаємно зумовлюють одна одну.

Ґрунтовно досліджуючи підняте питання, В. Т. Циба уточнює, що суб'єктність особистості визначається: свідомою активністю суб'єкта в його конструктивній діяльності (тобто у творенні ціннісного штучного середовища); моральними та правовими, формальними та неформальними регламентами (правами та обов'язками за статутом організації, правилами, звичаями громад тощо) та ін. Проте сутність суб'єктності, підкреслює науковець, насамперед окреслюється свободою ухвалення рішень і відповідальністю за їх результати. Формально суб'єктність може змінюватися від абсолютної свободи в прийнятті рішень до абсолютної залежності від рішень іншого суб'єкта [10, с. 136–137].

Мати право участі в ухваленні рішень – означає могли його домогтися. Від суб'єкта права залежить, чи буде право реалізоване, коли і в яких обсягах. Адже, як підкреслює дослідник філософії права П. А. Крапоткін, "права людини існують постільки, поскільки вона готова їх захищати" [9, с. 373].

Вимоги до дитина як суб'єкта права на участь в житті суспільства й ухваленні рішень ставляться не тільки державою загалом, але й конкретними групами, в т. ч. організаціями, членами яких є дитина. Саме у цьому контексті особливо значущою для повноцінної позитивної соціалізації підростаючої особистості є позиція наставника, педагога, вихователя, старшого друга. Правильна у правовому сенсі педагогічна взаємодія ґрунтуватиметься на взаєморозумінні дорослого і дитини, спільності їхніх інтересів і прагнень, ціннісних орієнтацій. Якщо взаємодія з дорослим здійснюватиметься на засадах діалогічного спілкування двох рівноправних особистостей, вона набуває ознак суб'єкт-суб'єктності.

Діяльність дорослого має спрямовуватися на формування і підтримання суб'єктивної позиції дитини, яка передбачає здатність до самостійного вибору; волю – механізм утримання концентрованої уваги та зусиль, зосереджених на практичній діяльності у здійсненні вибору; діяльність, яку необхідно спланувати й реалізувати, а значить наявність умінь проектувати [2, с. 9].

Сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії полягає в тому, щоб своїми впливами створити дитині таке життєве середовище, яке максимально сприяло б саморозвитку її особистості. Саме тому, підсумовують члени авторського колективу українських науковців під

керівництвом М. М. Слюсаревського [5, с. 195], "основна (онтична) смисложиттєва цінність і мета, якими можуть перейматися суб'єкти впливу один щодо одного, це створення і дальший розвиток інтерсуб'єктної спільності "ми", в якій кожен дістає максимальні можливості для індивідуального самовдосконалення і саморозвитку". Йдеться про суб'єктно-вчинкову природу впливу на людину, що передбачає визнання і стимулювання в людини її суб'єктних потенцій, допомогу в оцінюванні власних діянь, в нарощуванні досвіду автентичного суб'єктно-вчинкового життя [5, с. 193].

Водночас усі зовнішні впливи фільтруються внутрішнім світом людини, в т. ч. через стереотипи, штампи. Як слушно зазначає І. А. Ліпський, у внутрішньому світі індивіда відбиваються всі ті зміни, що відбуваються з ним у процесі переживання різних ситуацій свого життя. Відображаючись у психіці людини, соціальні ситуації породжують індивідуальні переживання, формують специфічні реакції на них, що проявляються в її стосунках і поведінці [8, с. 17].

Апелюючи до наукових висновків Е. Еріксона, зауважимо: "Суб'єктність дитини розвивається поетапно. Такі етапи визначаються готовністю індивіда до розширення свого соціального середовища і взаємодії з ним, власне, його готовністю до розкриття присутніх у внутрішньому його досвіді суб'єктних інтуїцій" [11, с. 259]. Водночас потрібно підкреслити, що суб'єктність особистості не є постійною характеристикою. Як доводить український дослідник даної проблеми С. В. Савченко, саме в розвитку суб'єктних якостей людини полягає сутність сучасної соціально-педагогічної діяльності: "З позиції соціальної педагогіки це принципова заувага, оскільки в ній відображено розуміння соціуму як фактора, що безпосередньо визначає можливість прояву особистістю у конкретний період суб'єктних якостей. ... Умовою суб'єктності є наявність в індивіда мотиву до діяльності, в яку він залучився через власну активність" [6, с. 9–11].

Розглядаючи особистість як суб'єкт соціальних відносин, ми говоримо про *суб'єктну позицію* як якісний стан особистості, відносно стійке динамічне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до себе й інших.

Реалізуючи суб'єктну позицію, дитина здійснює соціальний самозахист – "здатність особистості активно й гнучко реагувати на зміни зовнішніх умов, соціальних і психологічних реалій і разом з тим постійно зберігати засвоєні норми, установки, соціальний

досвід, протидіючи негативним впливам соціального середовища” [7, с. 569].

Однак, “оскільки спроектована у сферу свідомості людини система зовнішніх соціальних настанов заломлюється нею суб’єктивно, то в реальному житті існує відмінність між зовнішньою системою настанов певної соціальної інституції і внутрішньою системою соціальних настановлень особистості” [3, с. 59–60]. Отже, бути суб’єктом – це насамперед надавати особистісного смислу загальнолюдським цінностям, певним обов’язкам і завданням, що насамперед залежать від соціального досвіду людини.

Визначення поняття “соціальний досвід” у широкому розумінні вивів А. В. Мудрик як єдність різного роду вмій і навичок, знань і способів мислення, норм і стереотипів поведінки, інтеріоризованих ціннісних установок, відчуттів і переживань, досвід адаптації і відособлення, а також самопізнання, самовизначення, самореалізації і самоствердження [4]. Таке тлумачення дає підстави вважати, що соціальний досвід є потенційним носієм суб’єктності індивіда в процесі його соціалізації. Джерелами соціального досвіду дітей є їх власні дії в різних життєвих ситуаціях і переживання, роздуми в ході спостереження за вчинками інших, життєвий досвід оточуючих.

Потужний вплив на формування суб’єктності дитини мають соціальні цінності. Коли такі цінності стають надбанням індивідуальної свідомості, вони перетворюються на засіб внутрішнього контролю. Тому для характеристики особистості як суб’єкта діяльності важливе значення має, на які саме цінності вона орієнтується, що вважає найважливішим у світі, людському житті, якою є її світоглядна позиція, чи є участь в житті суспільства й ухваленні рішень цінною для дитини. Підтвердження цієї думки знаходимо у твердженні І. Д. Бега, що лише ціннісне ставлення у формі того чи іншого мотиву змушує суб’єкта позбавитися загальної пасивності [1, с. 7].

Привносячи у кожне мікросередовище свої цінності, дитина може діяти різним чином, незалежно від міри збігу її цінностей з цінностями тих, з ким вона вступає у відносини. Але, як тільки середовище стає індіферентним до дитини, не вимагаючи від неї активності, дитина губить сенс активної середовищної взаємодії, знижується її активність [3, с. 104–105]. Тому так важливо на різних рівнях забезпечити цінність участі у середовищі, де вона проявляється.

Виокремлюють такі *рівні участі* дітей: індивідуальний/особистісний; сім’ї; загальноосвітнього чи позашкільного навчального закладу, дитячого громадського об’єднання; місцевий рівень

(рівень громади, району міста, села); районний, обласний, регіональний; державний; міжнародний.

Особистісний рівень участі дає можливість дитині бути зразком для наслідування, культивувати ідеї, що сприяють популяризації права на участь; бути відкритим і чесним, поважати себе й інших, гідно поводитися; використовувати соціально дружню й нормативну лексику у спілкуванні; під час вибору друзів не вдаватися до критеріїв, що дискримінують людей за будь-якими ознаками; виявляти повагу до дітей з особливими потребами; поважати дорослих; вивчати прав дітей, щоб поділитися знаннями з іншими; формувати уміння із відстоювання і захисту прав дитини; розвивати власні творчі здібності (писати вірші, пісні, створювати малюнки, складати розповіді на тему участі, прав людини).

Участь дітей на рівні сім'ї дає змогу дитині виконувати соціально значущі ролі, а саме: проявляти повагу до батьків, нагадувати їм, що важливо слухати дитину, поважати її гідність; вчити молодших братів і сестер бути слухняними й поважати один одного; сприяти розв'язанню суперечок в сім'ї шляхом конструктивного діалогу, без насильства; намагатися попередити конфліктні ситуації; заохочувати дружню й толерантну взаємодію між членами сім'ї; підтримувати традиції прислухатися до думки усіх членів сім'ї; вміти слухати, спільно вести домашні справи; розповідати членам сім'ї про права дитини; заохочувати батьків, братів/сестер до участі в заходах, що організуються і проводяться в загальноосвітньому чи позашкільному навчальному закладі, дитячому громадському об'єднанні тощо.

Участь на рівні загальноосвітнього навчального закладу дозволяє дитині виконувати соціально значущі ролі, допомагати одноліткам впроваджувати учнівське самоврядування, а саме: знаходити нових друзів, дотримуватися правил школи; об'єднуватися в групи, клуби для підтримання участі дітей, пропаганди прав юних громадян; підтримувати і представляти діяльність дитячих об'єднань на педагогічній раді, залучати до такої ради нових членів зі складу молодших учнів; розробити Кодекс поведінки учнів, що відповідає положенням Конвенції ООН про права дитини; організувати консультаційну службу, що працюватиме за методом «рівний–рівному»; організувати різні заходи на тему прав дитини; обмінюватися знання з іншими учнями щодо значення участі, форм залучення дітей до відповідальної участі; взаємодіяти

із соціальним педагогом закладу; заохочувати батьків до участі у заходах ЗНЗ тощо.

Участь на рівні дитячого громадського об'єднання дає змогу дитині проявити суспільно значущу ініціативу і розвивати власну громадянську позицію шляхом: створення нових груп дітей, залучення до діяльності об'єднання нових членів; заохочення дисципліни і толерантного ставлення до членів дитячого об'єднання, а особливо до дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах; організація різних заходів; використання методів й інструментів участі дітей для зміцнення колективу дитячого об'єднання; організація заходів, під час яких діти мають можливість обмінюватися думками, обговорювати актуальні для них питання; святкування міжнародного дня прав дітей (20 листопада); активна участь у Дні спільних дій в інтересах дітей (27 вересня) тощо.

Участь на місцевому рівні (на рівні громади, району міста, села) забезпечує можливості стати активним учасником громадського життя, проявити соціально значущу ініціативу й активну громадську позицію шляхом: створення дитячого громадського об'єднання; інформування населення про діяльність такого об'єднання; розміщення статей, інших матеріалів про права дітей, їхню участь в житті громади в міських ЗМІ; виступи на місцевому радіо з актуальних проблем дітей та молоді міста/села; організація дискусій дітей і дорослих щодо партнерської взаємодії представників різних поколінь, дотримання прав підростаючих особистостей; організація і проведення міських заходів; інформування населення про проблеми бездоглядних та безпритульних дітей, жорстокого поводження з дітьми; реалізація проекту "Місто, дружнє до дитини" тощо.

Участь дітей на рівні району, області відбувається шляхом: відвідування районних семінарів, круглих столів на тему прав дитини; обговорення проблем участі з представниками дитячих об'єднань інших населених пунктів; відвідування з метою обміну досвідом інших дитячих об'єднань; участь у районних, обласних акціях, інформаційних компаніях; співпраці із ЗМІ; розповсюдження соціальної реклами; організації дитячо-юнацьких дорадчих рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування; проведення спільних заходів з представниками державних організацій тощо.

Діти можуть залучатися до участі на державному рівні шляхом участі у всеукраїнських дебатах, форумах, акціях; проведення соці-

ологічних досліджень; розміщення матеріалів у ЗМІ; створення дитячого громадського руху; організації дорадчих органів при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, Уповноваженому Президента з прав дитини; створення асоціацій тощо.

На міжнародному рівні участь дітей здійснюється через міжнародні акції, проекти; пошук і налагодження контакту з дитячими об'єднаннями з інших країн світу для обміну досвідом, реалізації спільних ініціатив, зустрічей, інших заходів; представлення інтересів дітей України на сесіях ООН, в інших міжнародних організаціях, що діють в інтересах дітей відповідно до Конвенції ООН про права дитини тощо.

Доцільно залучати дітей до вирішення проблем на різних рівнях участі відповідно до їхнього віку, знань, досвіду і бажання. Це дасть змогу комплексно і гармонійно формувати у них потребу в участі. При цьому на всіх рівнях необхідно звертати увагу на розвиток у дітей розуміння прав і думки інших осіб, взаємозв'язку прав і обов'язків людини, виховання поваги до іншої особистості.

Для прояву суб'єктності дитини, реалізації права участі в ухваленні рішень потрібні відповідні умови. Зокрема, базовими умовами є: забезпечення захищеності дитини, й готовність дорослих підтримати дітей в реалізації ними права участі.

Захищеність дитини передбачає: сформованість у неї цінності права, й зокрема права участі; обізнаність дитини щодо інституцій, фахівців соціальної сфери, які в разі потреби зможуть надати соціально-педагогічну підтримку; прагнення збагатити свою поінформованість щодо прав людини та шляхів їх забезпечення; усвідомлення своїх можливостей реалізації прав і задоволення власних потреб на рівні сім'ї, закладу, громади, держави; готовність долати складні життєві обставини тощо. Для забезпечення захищеності дитини важливе: чітке визначення принципів, правил і кордонів дозволеного у рамках спільної діяльності; цілісність, узгодженість основних напрямів участі й змісту відповідної діяльності; гарантування добровільного комфортного спілкування і водночас автономії; залучення дитини в позивне перетворення оточуючого середовища у співпраці із значущими дорослими лідерами, які поважають гідність дитини тощо.

Готовність дорослих підтримати дітей в реалізації ними права участі передбачає здатність до: підтримання ініціативи дітей та їхнього бажання здійснити зміни; забезпечення обізнаності хлопців

і дівчат стосовно своїх прав і обов'язків; створення середовища, в якому участь підростаючих особистостей в ухваленні рішень є цінністю; оптимального використання ресурсів громади для забезпечення права участі; планування та впровадження запланованого; гарантування прозорості у процесі діяльності і прийнятті рішень; взаємодії з представниками інших соціальних інституцій, до компетенції яких належить забезпечення прав дитини та її сім'ї; налагодження співпраці між усіма зацікавленими сторонами; продуктивної роботи у міждисциплінарній/міжвідомчій команді; виконання посередницьких функцій та представлення інтересів дітей в державних і неурядових організаціях; прогнозування можливих змін обраного шляху; залучення експертів, досвідчених фахівців, які можуть надати професійну допомогу дітям.

Отже, можна визначити такі змістові характеристики участі: по-перше, це внутрішня потреба особистості різного віку; по-друге, ставлення до оточуючих; по-третє, діяльність, орієнтовна на власне благополуччя і добробут суспільства; по-четверте, базовий принцип забезпечення прав людини; по-п'яте, можливість співпраці; по-шосте, спосіб конструктивного перетворення соціального середовища; по-сьоме, прояв підростаючою особистістю власної суб'єктності у процесі соціалізації. Участь дитини проявляється на різних рівнях й залежить від ряду обставин, неабияке значення серед яких має захищеність підростаючої особистості й готовність дорослих підтримати дитину у здійсненні цього права.

Актуальними напрямками подальших досліджень є: особливості участі підлітків у прийнятті управлінських рішень; формування сучасного лідера; регіональна й національна специфіка участі підлітків в ухваленні рішень. Та попри все окреслене, стержнем досліджень має залишатися переконання: участь – це можливість впливати, змінювати і змінюватися самому; це – вияв небайдужості до долі держави, людства.

Література

1. Бех І. Д. Життя особистості у духовному діапазоні / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2009. – № 11 (листопад). – С. 7–17.
2. Касіцина Н. Гарантія права на ризик / Н. Касіцина, Н. Михайлова // Чотири тактики педагогічної підтримки дитини / [упоряд.: А. Русаков, Н. Касіцина]. – К. : Вид. дім «Шкіл. світ», Вид. Л. Галізіна, 2006. – С. 7–15.

3. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : [моногр.]. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / А. В. Мудрик – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
5. Основи соціальної психології : [навч. посіб.] / [О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко та ін.]; за ред. М. М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2008. – 215 с.
6. Савченко С. В. Субъектность личности в контексте социально-педагогического подхода / С. В. Савченко // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2005. – № 3. – С. 9–12.
7. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 176 с. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).
8. Социально-педагогическая поддержка ребенка в процессе социализации : материалы Росс. научн.-практ. конф., (Москва, 6 нояб. 2008 г.) / [под общ. ред. А. В. Иванова]. – М. : АПКиППРО, 2008. – 292 с.
9. Философия права : хрестоматия : [учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под ред. Н. И. Панова ; [сост.: Панов Н. И., Бачинин В. А., Святочный А. Д.]. – К. : Издат. дом «Ин Юре», 2002. – 692 с.
10. Циба В. Т. Соціологія особистості : системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : [навч. посіб.] / В. Т. Циба. – К. : МАУП, 2000. – 152 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис : [пер. с англ.] / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

В статье раскрыто сущность участия детей в жизни общества и принятии решений, особенности проявления субъектности ребенка, содержание участия детей на разных уровнях и условия, обеспечивающие эффективность такой деятельности.

Ключевые слова: участие, субъектность ребенка, уровни участия.

In the article the essence of childrens' participation in the life of society and decision making is revealed; peculiarities of the child's subjectivity displaying, the contents of the childrens' participation at different levels and conditions that provide efficiency of such activity are considered.

Key words: participation, subjectivity of a child, levels of participation.